

Buna göre, **a)** Mufârik varlıklar cisim değildir; **b)** Basit varlık oldukları için oluş ve bozuluşa uğramazlar, dolayısıyla ölüm-süzdürler; **c)** Bunlar bizâtihi şuurlu varlık olduklarından kendi varlıklarını bilirler, yani mufârik demek salt şuur ve akıl demektir; **d)** Her mufârik varlık maddeden alınan hazla ölçülemeyecek derecede büyük bir hazla mutludur.

Ay üstü âlemdeki bu soyut ve aşkın varlıklarla dinî terminolojide sadece iman konusu olarak kabul edilen mânevî varlıklar arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle bâtinîler ve bu hususta onlara yakın duran İhvân-ı Safâ ile İşrâkî filozoflar dinî terminolojideki "el-meleül-a'lâ"nın feleklerin aklı, meleklerin ise feleklerin nefsi olduğunu ileri sürmüşlerdir (Tehânevî, II, 1606). Ancak kelâmcılar, bu tür metafizik varlıkların mahiyeti hakkında akıl yürütmenin doğru olmadığı görüşündedir. Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*'de filozofların bu konudaki düşüncelerini tutarlı bir şekilde eleştirmiştir (Gazzâlî, s. 254 vd.).

Eski Yunan'da "genel görüşe ters düşen kanıtlanmamış yargılar" anlamındaki paradoks (Gr. paradoxos) kelimesi İslâmî literatürde mufârik terimiyle karşılanmaktadır. Ahlâk terminolojisinde "el-mufârikâtü'r-Revâkiyye" terkibi Stoa'nın ah-lâkî hipotezlerini ifade etmektedir. Genellikle gönül almak, teselli ve teşvik etmek için kullanılan yargıların herhangi bir kanıtı yoktur. Meselâ, "Filozof mâsumdur, filozof için ıstırap söz konusu değildir, durum ne olursa olsun o her zaman mutludur, tek özgür ve tek zengin filozoftur" gibi yargılar paradoks olarak nitelenmektedir (Lalande, II, 935).

BİBLİYOGRAFYA

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1606; Fârâbî, *Risâle fî İsbâti'l-mufârikât*, Haydarâbâd 1345, s. 2-3; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. Mâcid Fahrî), Beyrut 1405/1985, s. 295-302; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1927, s. 254 vd.; A. Lalande, *Mevsû'atü'l-Lâland el-felsefiyye* (trc. Halîl Ahmed Halîl), Beyrut 1996, II, 935; Cîrâr Cihâmî, *Mevsû'atü muştalahâti'l-fel-sefe 'inde'l-Arab*, Beyrut 1998, II, 828; Semîh Dügaym, *Mevsû'atü Muştalahâti'l-imâm Fahriddin er-Râzî*, Beyrut 2001, s. 747-748.

MAHMUT KAYA

el-MUFASSAL

(المفصل)

Zemahşerî'nin
(ö. 538/1144)

Arap gramerine dair eseri.

Kitabın adını müellifi *el-Mufaşşal fî şan'ati'l-îrâb* olarak kaydettiği halde râ-vi veya müstensihleri tarafından *el-Mufaşşal fî'n-naḥv* (*fî 'ilmi'n-naḥv*, *fî 'ilmi'l-'Arabiyye*) adlarıyla da zikredilmiştir. Bazı matbu nüshaları ise *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-îrâb* (*fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, *fî 'ilmi'l-luğa*) gibi isimler taşır. Zemahşerî, eserinin girişinde Arap diline hayranlığını belirttikten sonra özellikle ana dili Arapça olmayan müslümanların bu dile olan ihtiyacına temas etmiş ve kitabını bu ihtiyacı giderme arzusuyla kaleme aldığını belirtmiştir.

el-Mufaşşal'ı isimler, fiiller, harfler (edatlar) ve bunlar arasındaki ortak hususları kapsayan müşterekler olmak üzere dört ana bölüme, her bölümü sınıflara, her sınıfı da fasıllara ayıran müellif, birinci bölümde isim ve çeşitlerini, i'rab-binâ, ma'rife-nekre, tesniye-cemi, müzekker-müennes, tasgir-nisbet durumlarını, sayı isimlerini ve fiil işlevi gören isimleri türeme özellikleriyle ele almış, ikinci bölümde fiilleri zaman, i'rab-binâ, geçişli-geçişsiz, etken-edilgen, tam-nâkis, mücerred-mezîd, övme-yerme, mukârafe ve taaccüb yönleriyle incelemiştir. Üçüncü bölümde izâfet (cer), atf, nefiy, nidâ, istisna, istifham ve şart harfleri gibi bütün çeşitleriyle edatları; dördüncü bölümde imâle, vakf, kasem, vasıl ve kat' hemzesi, iki sâkin harfin çakışma durumu (iltikâü's-sâkineyn), ibdâl, i'lâl ve idgam bahislerini açıklamıştır.

Seçmeci ve uzlaştırmacı Bağdat ekolüne mensup olan Zemahşerî eserinde daha çok Basralı gramer âlimlerinin, zaman zaman Küfeliler'in, bazan da Ebü Ali el-Fârisî ile öğrencisi İbn Cinnî'nin görüşlerini benimsemiş, yer yer kendi fikirlerini de ortaya koymuştur. Özlü anlatımın gereği olarak görüş farklılıklarını ele almamasına ve düşüncelerini benimsediği gramer âlimlerinin adlarını çok defa zikretmesine rağmen Araplar'dan doğrudan yaptığı nakillerde kabile isimlerini kaydetmeye özen göstermiştir. Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının muhtevasını özgün bir düzenle eserine yansıtmasıyla birlikte birçok konuda onun değil Halîl b. Ahmed, Ahfeş el-Evsat, Müberred ve Zeccâc gibi diğer

Basralı gramerçilerin fikirlerini tercih etmiştir. Nakillerinin tarafsızlığıyla tanınan eserde tarif ve kaidelere önem verilmiş, bunlar âyet ve şiirlerle desteklenmiş, günlük konuşmalarda yaygın biçimde kullanılan misallerle açıklanmıştır.

el-Mufaşşal plan ve tertibinin düzgün, anlatımının kolay, muhtevasının zengin olması sebebiyle kendi zamanına kadar Arap gramerine dair yazılmış eserlerin en mükemmeli olarak kabul edilmiş, âlimler arasında geniş kabul görmüştür. Kitabın hayranlarından olan Dimaşk Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam'ın onu ezberleyenler için otuz (veya 100) dinar ve hil'atla ödüllendirdiği kaydedilir (İbn Kesîr, XIII, 121).

Bilhassa VI ve VII. (XII ve XIII.) yüzyıllarda Hârizm ve Horasan gibi doğu ülkelerinde yegâne ders kitabı olan *el-Mufaşşal* Suriye, Mısır, Irak, Hicaz ve Yemen'de de okutulan kitapların önünde yer alıyordu. Mağrib ülkeleriyle Endülüs'te ise müellifinin Mu'tezilî olması yüzünden yayılma imkânı bulamamıştır. İbn Mâlik'in eserlerinin okutulmasını tavsiye eden Ebü Hayyân el-Endelüsî Zemahşerî'ye ve kitabına eleştiriler yöneltmekte, Ebü'l-Haccâc İbn Ma'zûz el-Kaysî el-Endelüsî'nin *et-Tenbih 'alâ ağılâtı (egâliṭi)'z-Zemahşerî fî'l-Mufaşşal ve mâ ḥâlefe fihi Sibeveyhi* adıyla bir reddiye yazdığını belirtmektedir (*el-Baḥrû'l-muḥiṭ*, IV, 372). Eserin İbn Mâlik tarafından *el-Muvaşşal (el-Mu'aşşal)* adıyla manzum hale getirilmesi ve kitapta geçen şahid beyitlere dair *Zikru me'âni ebniyeti'l-esmâ'i'l-mevcûde fî'l-Mufaşşal* adlı bir şerh yazılması onun *el-Mufaşşal*'la ilgili tenkitlerinin (Safedî, III, 363) ihtiyatla karşılanması gerektiğini gösterir.

Telifinden itibaren *el-Mufaşşal* üzerine şerh, hâşiye, ihtisar ve nazma çekme şeklinde pek çok çalışma yapılmıştır. *Ḥavâşî'l-Mufaşşal* adlı şerhiyle bizzat müellifin başlattığı bu tür çalışmalar arasında kaynaklarda metnin seksen, şahid beyitlerinin on dört şerhinden, üç muhtasarı ve dört nazmından bahsedilir. Eserin başlıca şerhleri arasında Zemahşerî'nin öğrencisi Muhammed b. Sa'd el-Mervezî'nin *el-Muḥaşşal*, Kâsım b. Hüseyin el-Hârizmî'nin *et-Taḥmîr şerḥu'l-Mufaşşal* (Beyrut 1990), Ziyâeddin el-A'cemî'nin *Şerḥu'l-Mufaşşal* (Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 1102), Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş'in *Şerḥu'l-Mufaşşal* (Leipzig 1876-1886; I-X, Kahire, ts.), İbnü'l-Hâcib'in *el-İzâḥ fî şerḥi'l-Mufaşşal* (Bağdat 1402/1982), Muzhirüddin Muhammed'in *el-Mükem-*

MUFASSAL

(المفصل)

Kur'an-ı Kerim'de
Kâf sûresiyle başlayıp

Nâs ile biten kısa sûrelerin ortak adı

(bk. SÛRE).

mel fî şerhi'l-Mufaşşal (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2008; Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3349), Ali b. Ömer Hafîl el-Esfenderî'nin *el-Muktebes fî tavzîhi me'ltebes* (Âtîf Efendi Ktp., nr. 2570, 2571), Muhammed Tayyib el-Mekki'nin *el-Vişâhu'l-Hâmidî* (baskı yeri yok | 1318) ve Muhammed Abdülganî'nin *el-Mu'avvel* (Kalküta 1322; Kahire 1323) adlı çalışmaları zikredilebilir. Kitapta geçen şâhid beyitler üzerine yazılan şerhler arasında *İsbâtü'l-muḥaşşal min (fî) nisbeti ebyâti'l-Mufaşşal* (İbnü'l-Müstevfî), *Şerhu's-şevâhid* (Fahreddin el-Hârizmî) ve *el-Mufaḍḍal fî şerhi ebyâti(şevâhidü'l-Mufaşşal* (Bedreddin en-Na'sânî, Kahire 1324) anılabilir. Eserin muhtasarları arasında müellifin *el-Enmûzec*'i ile (Oslo 1859; İstanbul 1298; Kazan 1897) İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye'si* ve Şemseddin Konevî'nin *Muḥtaşarü'l-Mufaşşal*'ı zikredilebilir (*el-Mufaşşal* üzerine yapılan çalışmalar ve yazma nüshaları için bk. *Keşfü'z-zunûn*, I, 185; II, 1774-1777; *İzâhu'l-meknûn*, II, 530; Brockelmann, *GAL*, I, 374; *Suppl.*, I, 509-510; Kâsım b. Hüseyin el-Hârizmî, neşredenin girişi, I, 47-59).

el-Mufaşşal'ı J. B. Broch (Ehristiania [Oslo] 1859, 1879), Hamza Fethullah (İskenderiye 1291), Ya'kûb Raspûrî (Delhi 1309/1891, İbn Sînâ'nın *Aksâmü'l-ülümü'l-akliyye*'siyle birlikte), Muhammed Abdülganî (*el-Mu'avvel* adlı şerhiyle birlikte, Kalküta 1322; Ali b. İmâdî'nin önsözyle Leknev 1323/1905; Bedreddin en-Na'sânî'nin *Ebyât* şerhiyle birlikte Kahire 1323) ve Muhammed İzzeddin es-Saîdî (*el-Mufaşşal fî 'ilmi'l-luğa* adıyla, Beyrut 1410/1990) yayımlamıştır. Corci Zeydân *el-Mufaşşal*'ın Almanca tercümesinin 1873'te basıldığını kaydetmektedir (*Âdâb*, III, 491).

BİBLİYOGRAFYA :

Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî 'ilmi'l-luğa* (nşr. M. İzzeddin es-Saîdî), Beyrut 1410/1990; Kâsım b. Hüseyin el-Hârizmî, *et-Taḥmîr şerhu'l-Mufaşşal* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Beyrut 1990, neşredenin girişi, I, 47-59; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, (baskı yeri yok | 1403/1983 (Dârü'l-fîkr), IV, 372; Safedî, *el-Vâfi*, III, 363; *Keşfü'z-zunûn*, I, 185; II, 1774-1777; E. Fendik, *İktifâ'ü'l-kanûc*, Kahire 1313, s. 300-301; Serkis, *Mu'cem*, I, 288; *İzâhu'l-meknûn*, II, 530; Brockelmann, *GAL*, I, 374; *Suppl.*, I, 509-510; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1976, s. 283-287; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 491; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 503-504; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 280-281; Mahmûd Hüseyinî Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târihi'n-naḥvi'l-'Arabî*, Beyrut 1407/1986, s. 416-421; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *'Uyûnü'l-mü'elleftâ* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1413/1992, s. 271; Abdülkerim Muhammed el-Es'ad, *el-Vasîf fî târihi'n-naḥvi'l-'Arabî*, Riyad 1413/1992, s. 133-134.

MEHMET SAMİ BENLİ

MUFASSAL DEFTERİ

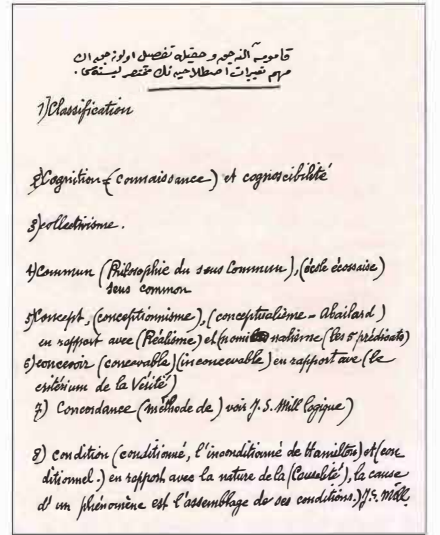
Osmanlılar'da vergiye esas olan kaynakları belirlemek amacıyla yapılan sayımların kayıtlarının ayrıntılı olarak gösterildiği tahrir defteri türü
(bk. TAHRİR).

MUFASSAL KÂMÜS-İ FELSEFE

(مفصل قاموس فلسفه)

Rıza Tevfik'in
(ö. 1949)
kaleme aldığı
felsefe terimleri sözlüğü.

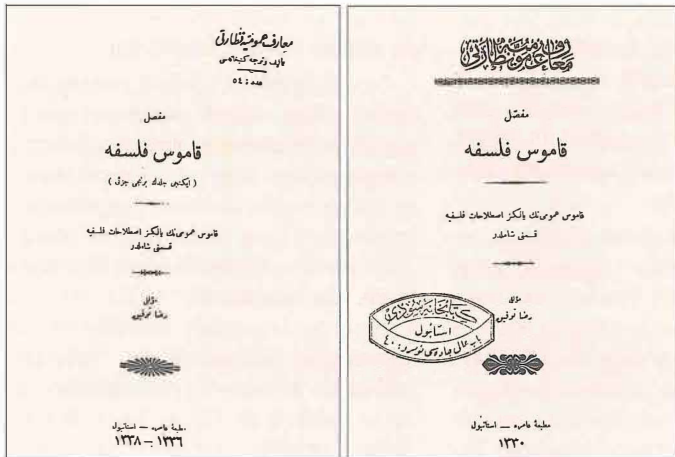
Tanzimat'tan sonraki Batılılaşma sürecinde Türkiye'de modern felsefe terimleri hakkında ilk telif çalışma olup sadece iki cildi yayımlanabilmiştir (I, İstanbul 1332

Mufassal Kâmüs-ü Felsefe'nin maddebaşlı listesiyle ilgili defterden bir sayfa (Abdullah Uçman arşivi)

r./1334 [iç kapakta 1330 r.]; II, İstanbul 1336 r./1338). Eser, II. Meşrutiyet dönemi Maarif nazırlarından Şükrü Bey'in teşebbüsüyle 1913 yılında kurulan İstîlâhât-ı İlimiyye Encümeni'nin felsefe terimleri sözlüğü tasarısını gerçekleştirmek amacıyla yazılmıştır. Her cildi yaklaşık 800 sayfa olacak şekilde on veya on bir ciltte tamamlanması düşünülen sözlüğün ilk cildi 1915 yılından itibaren fasiküller halinde neşredilmeye başlanmıştır. I. cildin ilk kısmı uzunca bir mukaddimeden sonra "A" harfinin ön ek kullanımının açıklanmasıyla başlar ve "Arts libéraux" (Sınâât-ı Seb'a) maddesiyle sona erer. İkinci kısım "Assertorique" (Kaziyye-i Hissiy) – "Bonsens" (Hâsse-i Selime, Akl-i Selîm, Tab'-ı Selîm) arasındaki maddeleri ihtiva eder. II. cildin birinci kısmı "Canon" (Kanun) maddesiyle başlar ve "Classifications des sciences" (Tasnîf-i Ulûm) maddesiyle son bulur. Eserin yayımlanmış bölümünde birkaçı gönderme olmak üzere toplam 211 madde bulunmaktadır.

Mukaddimede İstîlâhât-ı İlimiyye Encümeni'nin kuruluş amacından da bahseden Rıza Tevfik, Osmanlılar'da ilim ve felsefe dilinin gelişmemesini ilim ve felsefenin ihmal edilmiş olmasıyla açıklar. Ona göre Türkler asırlardan beri edebiyat dili olarak Türkçe'yi geliştirirken ilim ve felsefeyi ihmal etmişlerdir; bu da Türkçe'de Batı kökenli terimlere karşılık bulunmasını güçleştirmiştir. Bu sebeple encümen-

Mufassal Kâmüs-ü Felsefe'nin I ve II. ciltlerinin iç kapağı